

A pietismus paedagogikája.

— Kiváló tekintettel a magyar pietista nevelőkre. —

4. A pietismus érdemei a magyar nyelv és a nemzeti szellem fejlesztésében.

A pietista nevelők mindennek előtt az anyanyelven való tanítást sürgetik. Ebben itthon is találhattak volna mestereket már korábban. A morva nemzetségű Comenius Sárospatakon a tudományoknak anyanyelven való művelésére buzdította a magyarokat. Apácai vele egy időben, látván a magyar könyveknek rettenetes szűk voltát és szájalomra méltónak tartván azt a népet, mely mindent csak idegenből kölcsönöz, elhatározza, hogy a magyarnak minden tudományt magyar nyelven ad. (Stromp L. i. m. 50—52. l.). De e nagy tanítóknak emlékére a feledés homályát borították a hazai gyászos idők.

A magyar ifjakat külföldön idegen tudósoknak kell emlékeztetniök, hogy mily vétkes mulasztást követ el az a nemzet, mely saját anyanyelvét akár a modern, akár a régi klasszikus nyelvek kedvéért elhanyagolja. Thomasius, Francke voltak Luther után az elsők, akik Némethonban meg merték tenni a hallatlan újítást, hogy a magas akadémián is az egyszerű nép profán nyelvén szólaltak meg. Báránra, Béltre ez a példa nem maradt hatás nélkül. Volt is nagy szükség reá, hogy a XVIII. század nemzetellenes politikájával szemben a magyar nyelv jogát érvényesítsék.

Neveléstanában Bárány szent haraggal kel ki a latin nyelv zsarnoksága ellen, mely a népiskolára is békót ver. „Nem nagy szívfájdalom nélkül irom ezeket — mondja — emlékeztvén ami magyar iskoláinkban levő praxisról, a holott minden csak deák nyelven fordul elő. Innét a nyavalyás gyermekek mennyi nyakcsapásokat és vesszőzéseket szenvednek. Minek okáért sokan elvadulnak s elhagyják az iskolát. Javallom azért minden tudós és szemes tanítóknak tanácsokból, sőt egész nemzeteknek példájokból, hogy se oly korán ne fogják a gyermekeket deák nyelvre, minek előtte t. i. a keresztyén vallás fundamentumában és az anyai nyelvben is alkalmasan nem proficiáltak, de nemcsak a katechismus vagy más compendium, hanem még a grammatika, syntaxis, historia, geographia etc. is magyar nyelven magyaráztassanak

nekik; epistolákat és más magyar elaboratiókat csináljanak, hogy mindenek felett a magyar nyelvet tanulják meg tisztán. Ennek elmulasztása volt ez ideig oka, hogy alig találtatott a ki közülünk tisztán és fundamentomosan tudott volna szólni és írni, míg valami tekintetes személyek között és jó magyar könyveknek figyelmetes olvasása által azt valamennyire helyesebben nem excolálta.“ (I. h. 75—76. l.).

Apáczai óta magyar paedagogus ily erélyesen nem sürgette az anyanyelv művelését. S míg Bárány csak itthon akarja ezt a nemzeti munkát végezni, addig Bél a művelt külfölddel s az itt élő idegen ajkuakkal is meg akarja ismertetni a magyar nyelvet. Magyar nyelvtant irt a németek számára német nyelven „Der ungarische Sprachmeister“ címen (Pozsony 1729.). S ebben lelkesülten mondja, hogy míg egyik nyelvben az erőt és méltóság-teljes kifejezést, másokban a kellemet s a harmadikban ismét más szép tulajdonságot dicsérnek, addig a magyar nyelv mind eme jeles tulajdonokat egyesíti magában. (Haan L. Bél M. 67. l.). (Lásd bővebben: Magyar. Pietisták 53—56. l.).

5. A pietista vallásoktatás és ennek irodalma.

Az első magyar katechetika.

Mint láttuk, Spener és Francke főként a vallásoktatás által igyekezett nevelési célját megvalósítani, erre szenteltek legtöbb időt s e téren értek el legnagyobb sikert. Hasonlót mondhatunk a magyar pietistákról is.

A vallásoktatás elhanyagolását is a minden időt felemészítő latin nyelvnek tulajdonítják. A gyermekek közt tapasztalható barbaries onnan van — mondja Vásonyi — hogy Donatusszal, Vestibulummal kinozzák őket, a vallásra pedig nem tanítják. (A szentírás szerint való élet regulái. Francke után. Halle 1711.). Torkos a győri kátéban panaszolja fel, hogy a kisdedek sok deák igéket megtanultanak, de nem tudják a Miatyánkot, Tizparancsolatot, Hiszekegyet. Bárány is bűnül rója fel a gondatlan praeceptoroknak, hogy a szegény gyermekeket a deák nyelv tanulásával gyöttrik, melynek sok gyermek az ő világi életében úgy is semmi hasznát nem látja. (1735. évi kátéja.).

Az általános baj ellen tehát ők is mestereik példája szerint a káté tanításban, a szorgalmas katekizálásban kerestek orvoslást. Mindenek előtt a tanítóknak kellett utasítást adni. Simonidesnek „Studium catecheticum, biblicum et logicum“ c. műve volt e téren az első kísérlet (Lőcse 1669.). De sokkal fontosabb ennél *Bárány Györgynek magyar nyelven irt katechetikája*, melyet a német pietisták művei s különösen Rambach Jakab „Der wohlunterrichtete Katechet“ c. munkája nyomán irt és bevezetésként csatolt 1735. megjelent kátéjához. (Nürnberg 1735.).

Hosszúdad 12-ed rétű 64 lapon 46. §-ban adja a catechesis elméletét. Megmagyarázza a *κατρχέω* és *κατρχίζω* szavak jelentését, melyek szerinte tágabb értelemben az elemekre való tanítást, szűkebb értelemben pedig kérdés és felelet által való tanítást jelentenek (3. §.). Ez a tanítás legkönnyebb neme és már az apostoli korban szokásban volt (5. §.). Megemlíti Augustinus „De catechisandis rudibus“ művét. Panaszkodik e tárgynak elhanyagolása miatt s végül az 1529. megjelent Luther kátéját mondja oly kincsnek, melyért Istennek elegendő hálát nem adhatunk (10. §.). Majd szól a catechesis nagy becséről (13. §.). Ezután dispositióját közli, mely szerint elmondja: 1. hogy a catechismusi tanításban közönségesen és 2. magánosan az ő könyvecskéjével (kátéjával) való élésben micsoda módot kell tartani. (14. §.). Az első részt (a tulajdonképeni catechetikát) ismét alrészekre bontja és szól: 1. a tanítóról 2. a tanítványokról 3. magáról a kérdegetés által való tanításról. (15. §.)

A mi a tanítót illeti ezt lerajzolja: I. *némineműségére és ajándékira* nézve. Szükséges pedig, hogy legyenek benne 1. természet szerint való kvalitások, u. m. a) jó és serény elme b) a nyelvnek értelme. 2. lelki ajándékok, u. m. a) lelki bölcsesség b) az isteni igazságok ismerete c) Jézusnak és báránykáinak buzgó szerelme d) igaz alázatosság.

II. *Tisztire* nézve, melyet meg kell mutatni: A) *katekizálás előtt*, hogy a) az ő juhait ismerje b) hogy magát illendően előkészítse (nem hogy minden kérdést előre papirosra tegyen, hanem hogy elméjében jó rendet formáljon, melyben a materiákat előhozza), hogy szép példákat és hasonlatosságokat kigondoljon stb. c) az imádságban magát szorgalmasan gyakorolja. B) a *katekizálás alatt* vigyázzon a tanulóknak: 1) *emlékezetekre*, melyet sok könyv nélkül való tanulással terhelni nem kell; 2) *elméjekre*, hogy amit a gyermekek betéve tanultak, azt értsék is, s hogy a tanulókat a figyelmes hallgatásban megtartsa (rövid serkentések, a dolog szükséges voltának és hasznának ajánlása, a tanító friss tanítása stb. által; a tanító igen sokat ne discouráljon, hanem szüntelen kérdezzen, noha olykor a folyvást folyó beszédnek is helye vagyon); 3) *akaratjokra*, melyben így jár el: a) eszkebe juttatja a tanulóknak, hogy a tudomány és a szóbeszéd nem elég, hanem Isten akaratának gyakorlása kívántatik, b) néha egy kis próbát teszen kérdéskép, hogy miként tennék a hallott dolgot, c) reá biztatja őket a hallott igazság gyakorlására, d) a tanításhoz szives intést ragaszt, e) szép fohászzkodást vagy kívánságot teszen, f) arra szoktatja őket, hogy amit hallottak, azt együgyüen imádságba foglalják stb. C) a *katekizálás után*: 1. imádsággal rekeszti be s otthon is imádkozik báránykáiért, 2. azok magaviseletére utcán, háznál vigyáz, 3. jó példát mutat nekik. (17. §.).

A mi néz a *tanulókra*, ezek: 1. együgyűek, 2. középszerűek 3. értelmesebbek (Az árvaházi népiskolák 3 csoportja Halleben.) Az öreg emberekkel — mondja Bárány — ami országunkban nem szokott katekizálás tartatni úgy, hogy ők is kérdésre vétethetnének. De az okos tanító ne felejtse e mondást: gyermek, te néked szólok, öreg, végy példát! Itt azután részletes utasításokat ad, hogy a kérdések a tanulók fejlettségéhez legyenek mérve. (18—22. §.).

A mi illeti végre magát a *katekizálást*, itt vigyázni kell: A) a kérdésre, B) a feleletre.

A) A *kérdésnél* tekintetbe jön: a) *mit kell kérdezni?* 1. Luther M. kis kátéjának ígéit, mert ezeket méltán tették fundamentomúl; 2. csak a hitnek és keresztyénségnek fundamentomához tartozó dolgokat; b) *miképen kell kérdezni?* 1. rendesen (logikai rendben), azaz a kérdésben minden dolog a maga helyén és idejében hoztassék be, 2. világosan, hogy a tanuló a kérdést mindjárt megérthesse, 3. röviden, 4. erősen és egészen, hogy a tanulók az igazságra elegendőképen megtaníttassanak (a tárgy teljes és alapos kifejtését érti.).

B) Vigyázni kell a *feleletre* is, melynél a katecheta részéről megkivántatik: 1. a figyelmetesség, 2. a felelet értelmes ismétlése, 3. a helytelen felelet megjobbítása. Ez utóbbira nézve részletes methodikai utasításokat ad Rambach nyomán. (23—25. §.).

A következőkben azután a 25. §-tól kezdve ennek az 1735. évi magyarázatos kátéjának használatára vonatkozólag ad részletes tanácsokat. Nem kívánja a tanítóktól, hogy egész könyvét betéve betanultassák; elég ha Luther kis kátéját tudják. De a szentírásbeli helyekre fordítsanak különös gondot, a kisebb gyermekekkel csak a rövidebb dictumokat tanultassák be. Minden kérdést jól megmagyarázzanak, még pedig az elmék szorgalmas vizsgálásával ezek fejlettségéhez képest.

Hogy a könyvnek haszna legyen, tanítóktól, tanulóktól és olvasóktól elsőben is azt várja el, hogy meglegyen bennük az isteni igazságnak és az üdvösség útjának ismerete után való vágy (26. §.). Nemcsak a tanítóktól, hanem a patronusoktól és szülőktől is elvárja, hogy megteszik egyetemes papi tisztükből folyó kötelességeiket (28. és 36. §.). Az evang. egyház tanának igazságát *Pritius* György frankfurti lelkésznek Spener könyvéhez (Aufmunterung zur Beständigkeit in der reinen Lehre des Evangelii) irt előszavával bizonyítja. S végül ismét a katechesis nagy hasznát és becsét köti az olvasók lelkére. A prédikáció mellett erre is igen nagy a szükség. Sőt Gerhard coburgi superintendesre hivatkozva ki meri mondani, hogy a jó katekizálás több épülést szerez, mint a divat szerint való mesterséges prédikáció (44. §.).

Ime Bárány írta nemcsak az első magyar nyelvű nevelés-tant, hanem az első magyar katechetikát is és pedig ezt nagyobb

önállósággal, mint amant. E katechetika nagy befolyással volt az iskolai vallásoktatásnak s az e korban oly gazdag *káté irodalom-irodalomnak* a fellendülésére. Az első hirmondó e téren *Simonides* „Wyswetleni krestanskeho uceni stb.“ Dietericus, Sinapius és Spener nyomán irt kátéja, Zittau, 1704. *Torkos* András 1709. adta ki a győri katechismust más szép kegyes kérdésekkel ujonnan fordítva Hala, 1709. (12-ed rét 72 lap, későbbi kiadások 1729, 1750, 1770.) *Szeli* József, brassói lelkész, az erdélyi evangélikusok kedvéért adta ki a maga kis kátéját Brassó 1718. Ezeknél sokkal bővebb *Bárány* magyarázatos kátéja (Norinberga 1735. 12. r. 372. l.), melynél Spener és egyéb pietisták művein kívül, *Torkos*nak kéziratát is felhasználta. Hozzá van csatolva Luther kiskátéja magyarázat nélkül és Gerengel Simon alább említendő Summája. *Sartorius Szabó* János szintén magyarázatos Luther kátét adott ki (Norimberga 1747. 12. r. 312. l.), melyhez hozzá van csatolva (52—72. lapon) „A szentírásbeli Historiáknak rövid leábrázoltatásuk.“ *Bárány* György fiával, *Jánossal*, a dunántuli püspökkel régebbi kátéját átdolgozta, kibővítette s 1750. ujra kiadta (Lauban, 12. r. 496. l.). *Fábrí* Gergely püspöknek még győri tanár korában irt „Szentírásbeli igékkel és példákkal meg bővítettett győri kis katechismusa“ 1751. jelent meg (Jena, 12. r. 11. ív.).

A Luther kátéját magyarázó műveken kívül egyéb rendszeres hittani műveket is (néha szinte káté alakban) adtak ki. Ilyen volt *Freylinghausennak* *Bél* Mátyás által lefordított műve: „Compendium, avagy rövid summája az egész keresztyén tudománynak. (Halle 1713. kis 8-ad r. 182. l.). Ez a hallei tankönyv legközelebb a besztercebányai tanulók kedvéért iratott, de haszonnal forgathatták a theologusok is. Ilyen továbbá *Gerengel* Simonnak, a XVI. században élt jeles soproni papnak eredetileg német nyelven irt művecskéje, melyet a pietisták ez időben fordítottak le magyarra e címen: „A gyermeki tanításnak Gerengel S. által feltéteztett *Summája*.“ Elsőben Halleban jelent meg 1715. Idevágó *Sartorius Szabó* Jánostól: „Az idevezitő ker. hitnek fundamentoma kérdések és feleletekben“ (1733. mint a *Lelki Óra* 4-ik része). Szinte *Sartorius Szabó* fordította le *Rambach* ily c. művét: „Gyermekeknek kézi könyvecskéjek“, mely a hittani részen kívül keresztyén erkölcsi és illedelmi szabályokat is foglal magában.

A pietistáktól kedvelt *diktumos könyvek* (*Spruchbüchlein*, *Schatzkästlein* stb.) mintájára magyarban is jelent meg hasonló művecske: „*Panoplia Catholica* az az *Lelki Fegyverház* minden keresztyénnek, de kiváltkép az Oskolában járó Gyermekeknek felfegyverkeztetésekre.“ (1733. H. n. 16-r. 122 l.). Valószínűleg *Bárány György* műve. Benne csupa szentírásbeli helyek foglaltnak a káté és hittan főtételei szerint ezek bizonyítása végett össze válogatva.

A *bibliai történeteket* a gyermekek a kezükbe adott teljes ujszövetségből tanulták, mint Halleban, vagy az u. n. evangéliomos

könyvecskékből, melyekben a perikopák voltak összegyűjtve. A mai nap szokásos „bibliai történetek“ külön összeválogatva még nem voltak, jóllehet Hübner hamburgi tanár kétszer 52 válogatott bibliai historiái 1714. már megjelentek. Nyelvünkre azonban csak később fordították le. Bárány János püspök 1756. évi Instructiójában a káté mellett a „dicta sacra, sacrasque historias“ is az elsőrendű tantárgyak közt sürgeti. A biblia ismertetéshez Sartorius Szabó adott némi segédeszközt 1747. a kátéjához csatolt 22 lapnyi szöveggel, melynek címe: A szentírásbeli históriáknak rövid leábrázoltatások. (Lásd az irodalmat bővebben: Magy. Pietisták 57. l.).

Az *egyház történet* még nem foglalta el megillető helyét a pietista iskolákban. E tárgyból kézi könyvük nem volt, legfeljebb diktálás után tanulhatták. De nagy gondot fordítottak pietista nevelőink az *egyházi ének* tanítására. Ők maguk is szorgalmas énekszerzők és énekgyűjtők voltak. A magyar evangélikusok külön énekes könyve, az u. n. Zengedező Mennyei Kar (a nép nyelvén: ó graduál), melynek első kiadásában (Lőcse 1696.) Ács Mihálynak van legtöbb része, főként Torkos, Bárány, Vásonyi és Sartorius buzgólkodása által növekedett oly vastag, értékes és népszerű könyvvé. Bárány püspök Instructiója szerint a gyermekek nemcsak a dallamokat tanulták meg, hanem az énekszöveget is beemlékeltek.

Végül a pietisták érdeme, hogy hazánkban a külön *konfirmáció oktatást* is Spener és Francke példájára meghonosították. Bárány György már 1735. előtti gyakorlatára hivatkozva mondja: „Igen hasznos dolognak tapasztaltam lenni, hogy ha az ember minden esztendőben legalább kétszer p. o. husvét és Szent Mihály nap tájban vagy máskor öt vagy hat hétig mind az helységben, mind a szomszéd falukon levő gyermekeket összeszólétván azokat mindennap kétszer katekeztetjük és így az Úr vacsorájához való méltó járuláshoz készíti és ahoz készen ereszt. (Katechetika 22. és 42. §.). Bárány János püspök is meghagyja az egyházlátogató espereseknek: „Introducenda per ecclesias praeparatio primum accedentium ad Sacram Coenam per R. D. Fratres, sedulo et sufficienti tempore instituenda“. (Instructio.).

Serpilius Keresztély soproni lelkésznek 1714-ben az urvacsorához készülőknek oktatása végett német nyelven írt rövid kézi könyvecskéje, melyet a konvent adott ki s a szegény gyermekek között ingyen osztott ki, bizonyára a pietismus hatása alatt készült. (Müllner, A soproni főtanoda tört. 1857. 58. l.) Magyar nyelven is jelent meg elég korán ily konfirmációi könyvecske, melyet Bód P. és Haan L. szerint *Miletz* Illés, a fentebb említett pozsonyi lelkész fordított németből és adott ki Lipcsében 1736. Címe: „A' Bárányoknak az ő Jó Pásztoroknak karjaira való Egybengyűjtetések, Avagy Bátorságos és egyenes Vezérlés, miképen

kellessék az Ifjú Keresztyén embereknek az Ur Vacsorájához való első járulásokban magokat a Jézus Krisztusnak ajánlani és szentelni . . . a Magyar Ekklesiákban való Ifjuságnak és más együgyűeknek hasznokra Magyar nyelvre fordított. 1736 esztendőben.“ 55 kérdés, a végén alkalmi imádságokkal (16-od rétű 104 lap).

6. A pietismus hatása a magyar népiskolákra.

Kétségtelen, hogy pietista lelkészeink és tanítóink az elemi oktatásnál a hallei árvaházi népiskolákat vették mintául. Ugyanaz a szellem, ugyanaz a beosztás, ugyanazon tantárgyak és ugyanazon módszer volt uralkodó a pietisták iskoláiban is. Bizonyosságaink is vannak erre nézve.

A fentebbi „Panoplia Catholica, Lelki Fegyverház“ c. diktumos könyv mutatja, hogy a pietisták a népiskolai növendékeket nálunk is 3 osztályra elkülönítve tanították épen úgy mint Halleban. A szentírásbeli helyek ugyanis e könyvecskében 3 különféle csillag- és keresztjegygyel vannak megjelölve és a szerző a könyv végén ezt az utasítást adja a tanítónak: „* Első classis amely az Abécét tanulóké. + Második classis azoké, akik a betűket összevesszedezetik. ± Harmadik classis azoké, akik könyv nélkül tanulják a katechismust.“ Ez osztályozásból látjuk, hogy úgy az írást és olvasást, mint a vallási tárgyakat három fokozatos csoportban tanulták. S ez osztályok ugyanazok voltak, mint a halleiak: 1. a betűk neveit tanulók 2. syllabizálók és 3. folyékonyan olvasók. E hármás felosztás a többi tárgyaknál is megvolt. Bél Mátyás még a gymnasium alsó (sexta) osztályában is 3 csoportot (alphabetisták, legentes, parvisták) különböztet meg.

Pőtárgy volt a népiskolában itt is a vallásoktatás amaz ágazatok szerint és oly tankönyvek használatával, melyeket az előbbi fejezetben soroltunk fel. Itt tehát oda utalunk vissza. Bárány az ő katechetikájában is külön megemlíti a vallástanulók 3 osztályát: 1. együgyűek 2. középszerűek 3. értelmesebbek. (18. §.).

A többi szokott tantárgy: olvasás, írás, számolás és ének. A reális tárgyakról is megemlékezik ugyan Bárány magyar neveléstanában, de hogy valósággal tanították-e ezeket már a népiskolában, arra nézve nincsenek adataink. „Geographiai mappákat avagy ország tábláit a keresztyén praeceptor is nyugovó óráikban nagy gyönyörűségekre adhat elő a gyermekeknek“ — mondja Bárány. S ajánlja továbbá, hogy jó volna a gyermekeket sétáltatni is kertben és mezőn nyugvásúl s ilyenkor lehetne őket a fűvek, fák, virágok nevére és erejére tanítani. Tehát a reáliák itt is mint recreationalis tárgyak szerepelnek. Sartorius az erkölcsi és illemszabályokat is meghonosította a népiskolában. Rambach után írt „Gyermekeknek kézi könyvecskéjek“ c. művecskéjének egyik része épen „A gyermeki díszes külső erkölcsöknek száz reguláit“ közli. Ebből tanulták a gyermekek, hogy mint viseljék magukat otthon, más házában, az utcán, iskolában, templomban stb.

A pietistáknak azt az érdemét, hogy a népiskolából teljesen száműzték a latin nyelvet s így megvalósították a schola vernacula eszméjét, már említettük.

7. A pietismus hatása a hazai középiskolákra.
Bél Mátyás nevelési rendszere Pozsonyban.

Legnagyobb volt e hatás az említett központok, Besztercebánya, Győr és Pozsony középiskoláiban. De kihatott szélesebb körre is. Például Sopronban a soproni születésű *Röschel* János wittenbergi tanár Comenius „Orbis sensualium trilingvis“ műve mellett Spener katechetikai tabuláit és Fabricius Györgynek Halleban is használt „Historia sacra“ c. művét ajánlotta használatra. A grammatika tanára pedig vasárnaponként katekizációkat tartott a gymnasium alsó osztályaival (Müllner, i. m. 53. 49. l.).

Legvilágosabban tünteti fel a pietismusnak a magyar középiskolákra való hatását Bél Mátyásnak pozsonyi tanterve, mely lépten-nyomon elárulja, hogy a hallei árvaházi iskolák tanrendszerét követi. (Ismerteti Markusovszky S. i. h. 164. s köv. l. A prima és secunda órarendjét már Ribini közölte. Memorabilia II. 587—590. l.). Tanterve e 3 részből áll: 1. az iskola szervezete és tanterve, 2. módszertani utasítások, 3. az iskolai fegyelem.

A középiskola Bél szerint 6 osztályból álljon, melyek közül a legalsó a sexta, a legfelső a prima. A növendékek itt az egyes tantárgyakban tanúsított előmenetelük szerint nem voltak ugyan egy időben több osztálynak is növendékei, vagy is nem volt meg az u. n. szakosztály rendszer, mint Halleban; de itt is előfordult, hogy egy-egy osztályt két, esetleg több éven át is látogattak. Így például a primát, secundát és quintát 2—2 évig, a sextát 2—3 évig. Az osztályok száma (6) Comeniusra emlékeztet.

A *vallásitanításnál* kiváló gondot fordítottak a kátéra, szentírási helyek emlékelésére s a biblia olvasására, melyet nemcsak anyanyelven, hanem latin nyelven is, s az újszövetséget az eredeti görög nyelven is olvasták. Bél Károlyi Gáspár újszövetség fordításának egy általa a görög szöveg alapján javított kiadását Lipsében 1717. adta ki. Használták bizonyára Freylinghausen fentebbi compendiumát is Bél fordításában. A prima és secunda már dogmatikát (thetika) és polemikát is tanult. Az egyház történetét röviden a hazai és a világtörténettel kapcsolatban adták elő. A tanítási célra vonatkozólag egészen Spener szellemében mondja Bél: „Nicht nur das Wissen, sondern nebst dem auch hauptsächlich das *Gewissen* möge geschärfet werden.“

A *latin nyelv* tanításánál úgy, mint Halleban, Bél is a gyakorlati célt tartotta szem előtt: a tanuló tudjon folyékonyan, szabatosan és választékosan beszélni latinul. A régi klasszikus írók szellemétől, mint pogánytól idegenkedett a pietismus, de Pozsonyban azért Cornelius Nepos és Cicero leveleit minden aggodalom nélkül olvasták. Szavakat, a latin phraseológiát és

latin beszélgetéseket tanultak minél nagyobb mennyiségben. Cellarius halléi tanár kézi könyveit használták: *Grammatica* és *Liber memorialis latinitatis probatae et exercitae*. Donatus és Rhenius mellőzésével azért választották Cellariust, mert ez anyanyelven közli a szabályokat. A felső osztályokban a latin disputatiók is szokásban voltak.

A görög nyelvet csak is az újszövetség kedvéért tanulták a két felső osztályban. Egyéb görög auctorokat nem olvastak. Kézi könyvül egy „*Nucleus Grammaticae Graecae*“ c. nyelvtant ajánlott. A héber nyelvet is előadták a secunda és prima osztályokban, de csak azokra nézve volt kötelező, akik a theol. pályára készültek. Használt kézikönyvük volt: *Langii Nucleus grammaticae Hebraeae et continua codicis Hebraeici lectio*.

A bölcsészeti tárgyak logika, *philosophia instrumentalis*, *phil. theoretica* és *practica* néven szerepelnek Bél tantervében. Nagy haladás volt, hogy maga Bél a primában az ó- és újkori irodalom-történetet is előadta.

Újtárgy volt, melyet hazai intézetben eddig még szintén nem adtak elő, a földrajz. A reáliák csak nehezen tudnak polgárjogot kivívni. Bél is eleinte, mint Halléban tették, *recreationalis* tárgynak vette. Eleinte nem volt kötelező s csak azok az alumnisták tanulták július és augusztus hónapban, akik a nyári szünidőre nem mentek haza. Később a szülők kívánságára a tanév folyamán is előadták a többi rendes tárgy között.

Bélnek a hazai földrajzirás terén elévülhetetlen érdemei vannak. Ő ez új studiumot a legnagyobb áldozatkészséggel művelte. Eltűrte, hogy kémkedéssel gyanúsították és a nádor elé idézték. Fáradságos és költséges utazásokat tett. Sőt tanítványait is felhasználta földrajzi ismereteinek kibővítésére. A szünidőre való eltávozásuk előtt kérdőíveket adott nekik, s erre kellett lakóhelyük, a vidék és megye természetrajzi, földrajzi, néprajzi és történeti viszonyaira vonatkozó adatokat feljegyezni. (Molnár A. A közokt. tört. Magy. a XVIII. században 377. l.) Ily módon készült el nagybecsű műve, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735—42), melynek több kötete kéziratban maradt. (Az V. kötetet gr. Zichy Jenő adta ki 1891. saját költségén.) Bél az iskolában egy rövidebb *compendiumot* használt. Utóda Tomka-Szászky rector pedig ennek nyomán és a nagy munkából kivonatolva készítette „*Compendium Hungariae Geographicum*“ c. kézi könyvét iskolai használatra.

Nagyon kevésbé művelt tudomány volt ekkor még a középiskolákban a történelem is, melyet Bél szintén szélesebb keretben adott elő és pedig úgy az egyetemeset, mint a hazait. E téren is első rendű tudásunk és forrásgyűjtőnk. Az iskolában valószínűleg csak írott jegyzetek segítségével tanított. A földrajz és történelem tanítását ő is összekötötte. A földrajzi helyeknél megemlíttette a történeti nevezetességeket is, a történelem tanításánál pedig előbb földrajzilag

ismertette meg az események színhelyét. A hazai történetírásnak jó szolgálatot tett a fentebbi *Schmeitzel* hallei tanár is a magyar koronáról (1712.), a koronázási szokásokról (1713.) írt és „Anti-quitates Transsylvaniae“ c. forrásiratokra támaszkodó eredeti művével.

A *számánt* valami magasabb színvonalra Bél iskolája sem emelte. Csak az alsóbb osztályokban tanították. A nyelvtan és helyesírás mellett szerepel az alsó osztályokban a *szépírás* is. Nagy gondot fordítottak, mint Halleban, úgy Pozsonyban is a vocalis és instrumentalis *zenére*. A negyedévi lustratiók alkalmával a pátrónusokat is zeneelőadásokkal tisztelték meg. S a zenéhez értő tanulókat a cantatio jövődelméből is díjazták.

Bél is, mint Francke sűrgeti az *anyanyelvnek* alaposabb tanítását s megkívánja, hogy az idegen nyelveket ezzel egybevetve tanítsák. De a régi hagyományos szokásnak még oly nagy volt a hatalma, hogy a latint mint tanítási nyelvet a középiskolából ő sem tudta teljesen kiszorítani.

Igen becsesek és a hallei iskolák befolyására mutatnak Bél tantervének 2. részében a *methodikai utasítások* is.

Megkívánja, hogy a tanárok példás életű, vallásos lelkületű, önzetlen, az egyházat, az ifjúságot és a tudományt igazán szerető férfiak legyenek. A tanításban a tanárok nem járhatnak el szabadon, hanem tartoznak egységes, megállapított módszertani eljárást követni; ne írott jegyzetekből, hanem elfogadott tankönyvekből tanítsanak, melyet gyakran és önkényesen nem cserélhetnek fel másokkal, mert az ilyen kapkodás sokat árt. Ugyanazon tankönyvnek se legyen többféle kiadása forgalomban. A tanár előadása legyen figyelmet keltő, élénk. Ne egyesekkel, hanem az egész osztályllyal foglalkozzék. Lehetőleg szemléltessen, az elvégzett anyag lényegét írja fel óránként a táblára és oly alaposan megmagyarázza, hogy a tanulók a leckét már az iskolában megtanulhassák, otthon csak ismételniük kelljen. Minden osztályban a tanulók fel fogásához alkalmazkodják a tanár.

Ez általános elvek mellett részletesebb utasításokat is ad Bél minden egyes tantárgy methodusára nézve, megszabja az osztályok tananyagát, sőt részletes órarendet is közöl. S módszerének ismertetését azzal végzi, hogy ő kész mindegyik kollegának osztályában maga is több napon át tanítani. Így könnyebben megtanulhatják s maguk is közvetlen tapasztalatból győződhetnek meg annak értékéről.

Hallei mintára meghonosította a *tanári értekezleteket*, melyek hetenként szombaton tartattak az igazgató elnöklete alatt. Az iskolai rendtartás, a fegyelem, didaktikai kérdések, a tanulóknak az iskolán kívül való magokviselete is szóba került itt. Ugyanily alkalommal adta elő Bél a hospitálása alkalmával tapasztalt dolgokat s megfelelő intést, tanácsot adott az illető tanároknak. Mint-ha csak a hallei inspektort hallanók a heti konferencián. A tanárok,

sőt az igazgató is a hetenként elvégzett anyagot külön *naplóba* irták, hogy a tanár gyors vagy lassú haladása ellenőrizhető legyen. E naplót évnegyedenként az iskolafentartó konventhez kellett beterjeszteni. (E naplók ma is megvannak a pozsonyi lyc. levéltárban. Fináczy E.-az Ephemerides Scholasticae későbbi (1755—75) köteteit is megtalálta és ismerteti. A magy. közokt. tört. M. T. korában II. 201. l.) Bél honosította meg az iskolai *onyakönyvet* is, melybe a tanulónak nevét, születési helyét, korát és előhaladását, jegyezték be. Így látjuk, hogy Bél Francke utasításait követve Pozsonyban már sok oly üdvös intézményt meghonosított a milyenre pl. a Ratio educationis és a Thun-féle tanrendszer se gondolt, s amit a modern paedagogia vívmányának szoktak tekinteni.

Az iskolai *fegyelemre* vonatkozólag Bél tantervének 3-ik része ajánlja a szeretetet, szelidséget s a tanulók egyéniségének figyelembe vételét. A gyengék mellé házi tanítókat rendelt. Ismét Francke hatására mutat, hogy az ily nevelőkül ajánlott ifjakat Bél néhány heti külön tanítással készítette elő e hivatásukra. Kicsinyített alakja a praeceptorum seminariumnak. A szegény tanulókról ily módon és az alumneummal (a hallei szabad asztalok) gondoskodott. (Lásd ezeket bővebben: Markusovszky S. i. h. 190—193. l.), A Bél Mátyás által készített *iskolai rendtartás* (Leges Scholasticae) egyike e nemben a legelsőeknek és legjobboknak. (Egész terjedelmében közli Markusovszky i. h. 194—203. l.). Bél után Beer Frigyes és Tomka-Szászky János rectorok ugyanazon szellemben vezették a pozsonyi iskolát.

Hasonló lehetett a tanítás Besztercebányán és a *győri* kis gymnasiumban is, mely utóbbi helyen a lelkész, rector, conrector, a cantor s talán a nagyobb tanulók is tanítottak. De e győri iskolánkról tájékoztató adataink nincsenek. Jegyzőkönyvei 1749-ben a templom és iskola elfoglalásakor elvesztek. Nekünk nemcsak anyagi, hanem szellemi kincseinket is elrabolták.

8. A pietismusnak a hazai theologiai főiskolai oktatásra gyakorolt hatása.

Ami e részben történt az csak igen szerény visszhangja a hallei egyetemen megindult nagyszabású reformnak.

Hogy a pietismus theologiai oktatásunkra is volt hatással, azt a pozsonyi 1729. évi *Bél-Beer-féle* tanterv mutatja. E szerint a studiosi theologiae már külön válnak a prima középiskolai osztálytól s a philosophiai tárgyak, a görög és héber nyelv mellett nemcsak a hagyományos dogmatikát és polemikát hallgatják, hanem külön órákon az ó- és ujszövetségi exegesisssel is foglalkoznak és anyanyelvükön készítenek magyar, német és tót egyházi beszédeket. (Schneller J. A magyar ág. hitv. evang. theo-

logiai oktatás ügye. Paed. dolg. 103. l.). Tankönyvül Dietericus és König műveit s Langius héber nyelvtanát ajánlotta Bél.

A soproni iskola előjárói közül a XVIII. század elején *Dobner* Nándor polgármester és iskolafelügyelő érdeklődött melegebben a hallei pietismus iránt. Segélyezte a Halleban tanuló ifjakat, sőt saját fiát is oda küldte. Itthon pedig mint gyülekezeti felügyelő sürgette a soproni iskola reformálását. *Deccard* János és *Haynóczy* Dániel kiváló tudós tanárok ekkor kerülnek ide. A gymnasium itt is 6 osztályú, melynek egy-egy osztályát két, sőt több évig járták a tanulók. A primába pl. három éven át kellett járniok. Itt is különös tekintettel voltak a primanusok közt a lelkészi pályára készülő theologusokra. A héber nyelv mellett tanulták a *Deccard*-féle 1718. évi és a *Haynóczy*-féle 1741. évi tanterv szerint a logikát, metaphysikát s theol. tankönyveket ajánlattak: *Dieterich*: „*Institutiones catecheticae*“. *König*: „*Theologia positiva*“ (melyet ifjabb *Achs Mihály* bártfai rector is kiadott magyar nyelven, *Bártfa* 1709.) *Schmid* Sebestyén: „*Compendium theologiae*“ c. műve és *Itter* Antal etikája. A pesti valóságügyi bizottmányban 1721. azzal vádolták a soproni gyülekezetet, hogy iskolájában felsőbb tudományokat is adnak elő. Tehát kellett valaminek lenni a dologban.

Hogy *Deccard*, *Haynóczy* szintén hivei voltak-e a pietismus nevelési irányának, azt forrásaink elégtelensége miatt nem mutathatjuk ki. De midőn úgy a soproni gyülekezet vezetői (*Dobner* felügyelő, *Serpilius* lelkész), mint a dunántuli kerület legtekintélyesebb papjai annak hódoltak, midőn Győrött valamenyi tanár, *Téthen*, *Vadosfán*, *Nemes-Csooban* a lelkészek mind *Francke* és *Torkos* hivei voltak, akkor Sopronban sem lehetett más a szellem. Épen a XVIII. század elején kezd a soproni iskola ismét népes és a kerületben népszerű lenni. Igen sok szép alapítvány az időből való, köztük *Telekesi Török Istvánné*, ki a pietista papoknak, *Torkosnak*, *Vázsonyinak* volt a pátronusa.

A pietismus hatására mutat Sopronban, hogy az összes tanulók télen-nyáron reggel a tanórák előtt egy közös teremben áhitatosságra gyülekeztek össze, hol ének és imádság után biblia olvasás következett, a felolvasott szakaszt azután az egyes osztályokba visszatérve megmagyarázták és a tanulókra alkalmazták. A délutáni órákat szintén imádsággal kezdték. Az alumnusok és stipendiátusok (különösen a theologusok voltak ilyenek) ezen kívül még este is külön áhitatossági órára gyülekeztek össze. Az úrvacsorától senki el nem maradhatott, az erre való előkészítés nagy gondal történt. Más a pietistákra emlékeztető szokások, hogy a magyar nyelvre minden osztályban különös gondot kellett fordítani; a felsőbb osztályok növendékei a vasárnapi prédikációk dispositióját külön füzetbe irták s naplót vezettek a látott és tanult dolgokról; a tanárok konferenciákat tartottak s az elvégzett tananyag jegyzékét negyedévenként átadták az igazgatónak stb.

Hogy az ily irányú nevelésnél különös tekintettel voltak a lelkészi pályára készülő primanusokra s őket mint theologusokat bizonyos tárgyaknál elkülönítették, az magától érthető. De jó hasznát vették a leendő lelkészek a Vásonyi, Sartorius és Bárány által fordított s a lelkészi pályára vonatkozó műveknek is. Olyanok ezek, amelyeket már Francke is ajánlott a theologusoknak, u. m. „Kortholt *Sulyos Papi Terhe*. Magyar nyelvre fordíttatott a Magyarországi Evang. Predikátorok kedvéért . . . Wásonyi Mártony által“ (Jena 1726. 16. r. 84. l.). továbbá: „Wolf Ábrahám és Rogallen Fridriknek *Atyafiságos Serkentések*, mely a magyar Sion órallóinak ébresztésekre két Atyafiaktól (Bárány és Sartorius) magyar nyelvre fordíttatott“ (Jena 1736. 12. r. 168. l.). Kortholt kieli tanár és Rogallen königsbergi lelkész, pietista körökben kedvelt és nagyra becsült férfiak (Kortholtnak a hitehagyott Szenczi Fekete Istvánnal irodalmi vitája is volt). E két műben igen sok szép és megszívlelni való, a papi hivatásra és hű lelképásztorkodásra vonatkozó dolog van, melyet jó volt tudni már a theol. pályára készülő ifju embernek is.

* * *

Ime így látjuk, hogy az a hatás, melyet a pietismus hazai nevelésügyünkre gyakorolt, épen nem kicsinyelhető s a hazai oktatásnak minden fokozatára kiterjedt, úgy az elemi iskolára, mint a gymnasiumra és a főiskolai lelkésznevelésre. Ami üdvös reformot, ami szépet és jót a pietismus nevelési rendszerében találtunk, azt az a Halleban megfordult lelkes magyar ifjúság hazai iskoláinkba mind átültette. A pietismus túlzásaitól pedig megóvta őket a magyar nemzetnek természetes józansága.

Francke nagyszabású tervei között ott volt a seminarium nationum is. Az egész emberiséget nevelni és boldogítani akarta, az apostoli hivatáshoz képest mind e széles világ számára akart tanítókat nevelni. És életének alkonyán, mikor a küzdelmes pályára visszatekintett, bizonyára nem csekély örömeire szolgáltak tanítványának, az egykor házában forgolódt Bél Mátyásnak levelei, melyekből arról értesült, hogy itt a Duna két partján, a messze Pannoniában is szép aratással biztat az ő áldott magvetése.

És a magyar nevelés is méltó hálával adózhatik a nagy mesterek, Spener és Francke emlékének s kell, hogy neveléstörténetünk koszoruba fűzze ama lelkes ifjak nevét, akik Halléból ide új világosságot, új lelkesítő tüzet hoztak oly korban, amikor a nemzet és a protestáns egyház együtt nyögte a zsarnoki elnyomatás jármát.

Payr Sándor.